

OKUDUĞUNU ANLAMA BECERİSİNİN GELİŞİMİNDE ÖZETLEME TEKNİĞİNİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cahit EPÇAÇAN (*)

Öz

Bu çalışma özetleme tekniğinin okuduğunu anlama becerisine etkisini belirlemek için hazırlanmıştır. Nitel yaklaşıma uygun olarak desenlenen çalışmada, doküman inceleme yöntemine başvurulmuştur. Okuduğunu anlama bireyin akademik başarısının en önemli öğelerinden biridir. Okuduğunu anlayan bireylerin hem okul hayatında hem de yaşamda daha başarılı oldukları bir gerçektir. Okuduğunu anlama becerisini geliştirmek için okuduğunu anlama stratejilerini iyi kullanmak gerekir. Okuduğunu anlama becerisi, bilişsel becerilerin yanında okuma stratejilerini de harekete geçiren bir süreç içerir. Ön bilgilerin harekete geçirilmesi, okuma amacının belirlenmesi, sesli/sessiz okuma, not alma, tahmin yürütme, konu/ana fikir ayrımını yapma, sorgulama, çıkarım yapma vb. gibi stratejiler iyi bir okurun okuma sürecinde kullandığı stratejilerden birkaçıdır. Bunlardan biri de “özetleme” stratejisidir. Özetleme, bireyin ne öğrendiğini düşünmesi, mantıksal ve anlaşılabilir tarzda yazması ve kendi kelimeleriyle ne öğrendiğini açıklamasıdır. Etkili çalışma ve öğrenme stratejilerinden biri olan özetleme becerisi, diğer yazım türlerinden çok farklıdır. Özetlemede orijinal metnin ana hatlarıyla anlatılması söz konusu olup, öğrencinin yazılı materyaldeki önemsiz bilgiyi tanınması ve çıkarması, metindeki ana fikri belirlemesi ve kendi sözcükleriyle ifade etmesi, her paragraftaki en temel cümleyi seçmesi ve kendi sözcükleriyle ifade etmesi gibi çalışmaların tümü özetleme becerisini içermektedir. Araştırmacılar ve öğretmenler, özetleme tekniğini kullanmanın anlamayı yönetmek ve fikirleri hatırlamak için iyi bir yöntem olduğunu öne sürmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Okuma, Anlama, Özetleme, Beceri, Strateji, Teknik, Metin.

*) Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü
(e-posta: epcacan@hotmail.com) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-4442>.

An Assessment the Effect of the Summarization Technique on the Development of Reading Comprehension Skill

Abstract

This study has been prepared to determine the effect of the summarization technique on reading comprehension skill. Document scanning method has been used in the study which has been shaped in accordance with the qualitative approach. Reading comprehension is one of the most important items in an individual's academic success. It is a truth that the individuals who can understand what they read are more successful both in school and in life. In order to develop the reading comprehension skill, it is necessary to use the understanding strategies well. Reading comprehension skill includes a process which activates reading strategies together with cognitive skills. Strategies such as activating preliminary knowledge, determining the purpose of reading, oral/silent reading, taking notes, guessing, making subject/main idea distinction, questioning and deduction are some of the strategies which a good reader uses in reading process. One of these strategies is the "summarization" strategy. Summarization is individuals' thinking of what they learned, writing in a meaningful and understandable way and explaining what they learned with their own words. Summarization skill which is one of the effective working and learning strategies is very different from the other types of writing. In summarization method, the original text is explained with main outlines. All of the following works include summarization skill; student's determining and outlining non-useful information from the written text, specifying and expressing the main idea with his own words, choosing the major sentence in each paragraph. Researchers and teachers moot that using the summarization technique is a good method to manage the understanding and to remember the ideas.

Keywords: *Reading, Comprehension, Summarization, Skill, Strategy, Technique, Text.*

1. Giriş

Ana dili eğitimi bilgi vermekten ziyade, temel dil becerilerinin bireylere kazandırılması esasına dayanır. Bunun yanında ana dili eğitiminin anlama ve anlatma becerileri olmak üzere iki temel boyutu vardır. Anlama etkinlikleri dinleme, okuma ve görsel okuma yoluyla, anlatma etkinlikleri ise konuşma, yazma ve görsel sunu yoluyla gerçekleştirilir. Günümüzde bireylerin hızlı bir şekilde gelişen bilim ve teknolojiye uyum sağlayıp yapıcı ve yaratıcı nitelikler kazanmaları için iletişim kurma, yaratıcı ve eleştirel düşünme, problem çözme gibi üst düzey becerilere sahip olmaları gereklidir. Bu üst düzey becerilere sahip bireylerin yetişmesi de bireylere anlama ve anlatma gibi temel yeterliliklerin kazandırılmasıyla gerçekleşmektedir.

Okumayı verimli kılan etkenlerden biri de, anlama ve bilgileri organize etmektir. Okuma ve anlama iki farklı kavram gibi görünseler de, aslında birbirlerine neden-sonuç

ilişkisiyle bağlıdır. Bazı araştırmacıların da belirttiği gibi okumak, anlamak içindir; yani anlamak okumanın sonucu değil, temelidir esasında. Bir bireyin kendini geliştirme- si, üst düzey becerilere sahip olması, zengin kaynaklardan yararlanarak bunları yorum- layabilmesi de okuduğunu anlama becerisine sahip olmasına bağlıdır. Anlama, okuma öğretiminin esas amacıdır; okuma ise düşünceyi belirlemek ve anlamı kavramak ama- cıyla yapılır. Bunun için okuma öğretiminin, anlama ile sonuçlandırılıp bütünleştirilmesi gerekir. Çeşitli bilişsel işlemler ve tekniklerin kullanılmasını gerektiren okuduğunu an- lama becerisi, bireyin var olan önceki bilgilerinin sonradan okuduğu metinlerde yer alan bilgilerle pekiştirilip bütünleştirilerek anlamın yapılandırıldığı bir süreçtir. Okuyucunun ön bilgileri ve deneyimleriyle birlikte yazarın verdiği bilgiyi de ilişkilendirerek anlamı yapılandırdığı etkin bir süreçtir. Bu yüzden okuduğunu anlama becerisi, dikkatli okumayı ve tam anlamayı gerektiren etkin bir eylemdir. Okuduğunu anlama, aslında sadece metin- deki küçük yapıları ve kelimeleri kavramak; kelimeleri seslendirmek ya da ezberlemek değildir. Okuduğunu anlayan bir birey metinden aldığı bilgileri bu şekilde zihninde rahat- ça işler, düzenler; kelimelerden cümlelerin anlamlarına, cümlelerden paragrafa sonra da konuya rahatça ulaşabilir.

Okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesinde etkili bir teknik olan özetleme tek- niği, akademik yaşamın bütün aşamalarında öğrenciler tarafından kullanılan bir tekniktir. Öğrencilerin okudukları veya dinledikleri bir yazıyı yeniden kendi cümleleri ve ifade-leriyle kaleme aldıkları bir tekniktir. Bu teknikte önemsiz bilgiler atılır. Önemli bilgiler okuyucunun kendi ifadeleriyle ama yazının da özüne bağlı kalınacak şekilde kaleme alı- nır. Öğrenciler eğitim hayatları boyunca bu yönteme sürekli olarak başvururlar. Bu yön- tem hem öyküleyici metinlerde hem de bilgi veren metinlerde daima kullanılagelmiştir. Bu teknik aynı zamanda öğrencilerin okuduklarını tam olarak anlayıp anlamadıklarını da değerlendiren bir anlama tekniğidir. Okuduğu metni veya dinlediği metni tam olarak anlayan öğrenciler doğru bir özet de ortaya çıkarırlar. Fakat okuduğu veya dinlediği metni anlayamayan öğrenciler doğru bir özet de ortaya çıkaramaz. Özetleme tekniği öğrencile- rin akademik öğrenmelerinde bu nedenle önemli bir tekniktir ve doğru kullanımının da öğrencilere öğretilmesi gerekir.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, okuduğunu anlama becerilerinin gelişiminde özet çıkarma tekniğinin etkisini ve önemini tespit etmektir.

Okuduğunu anlama becerilerinin gelişiminde özet çıkarma yönteminin etkisi ve öne- mini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, nitel bir araştırma olup tarama modelinde de- senlenmiştir. Var olan bir durumu olduğu gibi ortaya çıkarmayı amaçlayan tarama mode- linde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösteril- mez (Karasar, 2011).

3. Okuma ve Okuduğunu Anlama

Bilgiyi elde etmenin en önemli yollarından biri olan ve temel amacı anlamayı sağlamak olan okuma becerisi ile ilgili birçok araştırmacı ve yazar tarafından çeşitli tanımlar yapılmıştır. Çünkü okuma etkin bir süreçtir ve okur, bu süreçte aktif bir rol üstlenmektedir. Okurun metni anlamlandırması için çeşitli becerilerini aynı anda aktifleştirmesi okuma becerisi için basit ve tek bir tanımın yapılmasına engel olmaktadır. Türkçe Sözlük'te "okumak" kavramı, "1. Bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlmek veya seslendirmek. 2. Yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek. 3. Bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak. 4. Bir şeyin anlamını çözmek." (TDK, 2011:1793) olarak; "anlamak" kavramı ise "1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak. 2. Yeni bilgileri eski-leriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek. 3. Sorup öğrenmek. 4. Doğru ve yerinde bulmak. 5. Birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek." (TDK, 2011: 128) olarak tanımlanmaktadır. Demirel'e göre okuma, insanın dünyasını genişleten, kişiliğini biçimlendiren, onu başkalarına bağlayan önemli bir etkidir. Tüm toplumlar bireylerini okur hâline getirme sorunu üzerinde önemle durmaktadır. İnsanları gerçek anlamda özgür kılan okuma, kişiyi bilgisizlik ve yanlış inançlardan da korur (Demirel, 2002: 78). Göçer'e (2007: 18) göre anlama, okuma vasıtasıyla yazılı metinlerin mesajını alma; dinleme yoluyla da konuşma ve sesleri ayırt edip kavramaya dayanan iki önemli öğrenme alanından oluşmaktadır. Epçaçan ise (2010), okumanın, bireyin sadece yazılı sembolleri seslendirmesiyle değil, doğru olarak çözümlediği sembolere anlam yüklemesiyle gerçekleştiğini ifade eder.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak okumanın temel esprisinin anlamak olduğunu söyleyebiliriz. Okumanın temel amacı yazılanların anlamının çıkarılmasıdır. İnsanlar günümüzde pek çok etkenlerle okumaktadır. Bunlar: Bilgi sahibi olmak, yaşamı tanımak, başka insanların deneyimlerini öğrenmek, ufkunu genişletmek, dünyayı tanımak, deneyimlerini paylaşmak, günlük dertlerden uzaklaşmak, rahatlamak ve inançlarını yaşayıp güçlendirmektir. Çelenk'e (1999: 73) göre, okuduğunu anlayamayan insan, okuma eyleminden de zevk alamaz. Çünkü okuma eylemi, anlama ile sonuçlandığı zaman bir şey ifade eder. Bu yüzden okumanın temel amacı, anlamadır. Dolayısıyla anlamamanın gerçekleşmediği bir okuma eylemi, özensiz bir seslendirme veya zaman kaybından başka bir anlam ifade etmemektedir.

Okuma süreci Türkçe Öğretim Programında görme, algılama, seslendirme, anlama beyinde yapılandırma gibi göz, ses ve beynin çeşitli işlevlerinden oluşan karmaşık bir süreç olarak ifade edilir. (MEB; 2005: 20) Okuma süreci öncelikle gözün sembolleri algılamasıyla başlar, sembollerin bireyin zihninde harf olarak algılanması, harflerin sözcüklere dönüşmesi daha sonra da sözcüklerin birleşerek cümleyi oluşturarak bir cümle anlamının algılanması okuma sürecini oluşturur. Cümlelerin anlaşılmasıyla beraber bu işlem zihinde önceki bilgilerle birlikte yeni bir bilginin oluşmasının ilk adımını oluşturur. Yeni bilgiler üst düzey düşünme becerileri kullanılarak önceki bilgilerle birleşir, zihinde yeniden ya-

pılandırılır ve yeni bir bilgi oluşur. Okumada anlamanın nasıl gerçekleştiği ve anlamanın hangi aşamalarda gerçekleştiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmekte ve okuduğunu anlamada kelimeler, cümleler ve paragraflar arasında ilişkiler kurma, kavrama, analiz, sentez, değerlendirme ve yorumlama gibi becerilerin etkili olduğu belirtilmektedir.

Okuduğunu anlama becerisinin gerçekleşmesinde öncelikle bireyin, kelimelerin anlamını bilmesi ve kelimelerin hangi anlamda kullanıldığını cümle içindeki diğer kelimelerle kurduğu cümle yapısı içinde belirlemesi gerekir. Kelimelerin temel anlamı, yan anlamı ve mecaz anlamlarının bilinmesi, kelimenin hangi anlamda kullanıldığının anlaşılması da anlamayı daha etkili kılar. Kelimenin cümledeki konumu, cümlenin yapısı, temel yargıların belirlenmesi, temel yargıya bağlı varsa yan yargıların temel yargıya göre durumlarının bireyin zihninde yapılandırılması gerekir. Ayrıca noktalama işaretleri de bireyin okuduğunu anlamasında önemlidir. Çünkü noktalama işaretlerinin yerinde ve doğru kullanılması ifadelerin daha net ve açık bir şekilde kullanılmasını sağlar bu da okuyucunun anlamasını kolaylaştırır. Cümleler arasındaki anlam ilişkilerini görmek okuduğunu anlamayı etkili kılan önemli etmenlerden biridir. Kelime ve cümleden hareketle kelimelerin oluşturduğu cümle birliklerinin oluşturduğu paragrafların ana düşüncesi, yan düşüncelerin ortaya çıkarılması; yardımcı düşünceler arasındaki bağlantı, yardımcı düşüncelerin birbiriyle ilişkisinin anlaşılması paragrafın bütünü anlamada kolaylık sağlar.

Bir yazı okunurken okuyucunun okuduğu yazıyı kendi zihninde şekillendirerek bir anlam haritası ortaya çıkarması da anlamanın gerçekleşmesinde etkilidir. Çünkü okuyucu sözcüğü anlamlandırır, sözcüğün cümle içindeki konumunu temel yargıya göre zihninde şekillendirir, zihin göz ve beyin organizasyonu ile bunu bütün sözcükler için yapar. Böylelikle bir cümle anlamı ortaya çıkar. Cümlelerin kendi aralarındaki anlam ilişkilerinin belirlenmesiyle cümle analizleri yapılır, sonraki süreç sentezdir. Sentez yoluyla cümleler çeşitli anlam ilişkileriyle birleştirilir. Birey, okuduğu cümleler arasında yeni anlamlar kurar, zihninde belirli bir sıraya koyar; metindeki anlamı şekillerle, sembollerle zihninde canlandırır, bu anlamları kendi cümleleriyle zihninde şekillendirir ve yeniden ifade eder. Bu süreç anlamın oluşması sürecidir. Bu sürecin etkililiği okunan metnin önemine, yaşamdaki gerekliliğine ve okuyucunun motivasyonuna göre değişir. Bütün bunlarla birlikte çalışmamızda ele aldığımız üzere okuduğunu anlama stratejisinin kullanılıp kullanılmamasına veya hangi stratejinin kullanıldığına göre de anlamın oluşma düzeyi değişir.

4. Okuduğunu Anlama Stratejileri

Okuyucuların okuduklarını etkili ve verimli bir şekilde anlayabilmesinde stratejiler önemli yer tutmaktadır. Stratejilerin doğru ve yerinde kullanılması bilimsel bir altyapıyla okuyuculara stratejilerin kullanımının öğretilmesi okunan metinlerin anlaşılma düzeyini de artıracaktır. Okuma sürecinde başvurulan stratejiler bireyin zihinsel işlem aşamalarının doğru gerçekleşmesini sağlar ve böylece anlama süreci sağlıklı bir şekilde gerçekleşir. Stratejiler bilimsel altyapılara dayandığı için anlama becerisini etkiler. Okuma sürecinde stratejilere başvuran bireylerin anlama düzeyleri daha yüksek çıkmaktadır. Bu nedenle

pek çok araştırmacı anlama becerisini geliştirmek için öğrencilerin okuma sürecinde stratejilere başvurmanın gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

Yapılan araştırmalar sonucunda öğrencilerin, etkili bir şekilde okuyabilmek için okuma eylemi esnasında stratejileri kullanarak anlamlandırma sürecini oluşturduklarını ortaya koymuştur. Etkili stratejiler kullanarak metinler üzerinde bazı işlemler uygulayıp önceki bilgileriyle yeni bilgilerini bütünleştirirler. Bilinçli ya da bilinçsiz kullanılan strateji ve tekniklerin tümü, okuduğunu anlamamanın verimliliğini etkileyecektir, bu yüzden strateji ve tekniklerin önemi büyüktür.

Bunun yanında okuduğunu anlama stratejileri üzerine pek çok araştırmacı, görüş bildirmiştir: Tercanlıoğlu (2004), stratejileri okuma amaçlarına göre bilinçli olarak kullanılan özel eylemler olarak tanımlamıştır. Block (1986:465) okuduğunu anlama stratejilerini “Okuyucuların ne şekilde okuduklarını, ne tür metinsel ipuçları yakaladıklarını, okuduklarını nasıl anladıklarını ve anlamadıkları zaman ne yaptıklarını gösterir” şeklinde değerlendirirken, Karatay (2007: 29) da okuma stratejilerini “okuduğunu kavramayı geliştirme ve kavrama başarısızlıklarının üstesinden gelme konusunda bilişsel becerileri artırmak için kullanılır.” şeklinde yorumlar. Bu duruma farklı bir yönden yaklaşan Temizkan (2008) ise okuma stratejilerini anlamayı, öğrenmeyi gerçekleştirdiği için öğrenme stratejisi kavramının içinde ele almıştır.

Okunan bir metnin anlamlandırılması ile ilgili stratejiler; okuma öncesi, okuma sırası ve okuma sonrası süreçlerden oluşmaktadır. Okuma stratejileri okuma öncesinde okuyunun zihnindeki ön bilgilerin hazırlanmasından tutun da metindeki görseller, metnin konusuyla ilgili ilk izlenimlere kadar varan bir süreçten okumanın sona erip yeni bilgilerin zihinde şekillenmesine kadar olan süreci kapsar. Bu araştırmanın temelini oluşturan özetleme stratejisi ise daha çok okuma sırası ve okuma sonrası kullanılan stratejilerden biridir. Okuma sırasında anlamamanın yönünü belirlemek ve düzenlemek için yararlanılırken, okuma sonrasında anlamamanın gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek ve değerlendirmek için kullanılır.

5. Özetleme Strateji ve Teknikleri

“Bir eseri ya da konuşmayı; özünü, amacını ve yapısını bozmadan, ana hatlarıyla kısaltmak (MEB, 2004)” olarak tanımlanan özetleme; bireyin bir yazıyı metnin özüne bağlı kalarak kendi ifadeleriyle yeniden ve kısa bir şekilde kaleme almasıdır. Özet, bir yazıdaki, paragraftaki belirli cümleleri seçmek ve yeniden yazmak şeklinde düşünülmemelidir. Özet tamamen zihinsel bir yeniden anlamlandırma eylemidir. Metni içselleştirme, benimseme, özümseme ve öğrencinin anlamayı tamamıyla gerçekleştirmesidir. Öğrenci bir metni okur veya dinler, daha sonra okuduğu veya dinlediği metni zihinsel işlemlerden sonra kendi cümleleriyle tekrar yazar. Gereksiz ve önemsiz düşünceleri atar. Ana düşünceye bağlı kalır. Ana düşünceyi destekleyici yardımcı düşüncelere de yer verir. Ama yazılan yeni şekil önceki geniş metnin amacını bildirir.

Özet; okunan bir metnin amacını ve ruhunu yansıtan önemli görülen bölümlerinin alınarak kısaltılmış bir şekilde ele alınması olarak ifade edilebilir. Özetleme sonunda meydana gelen yeni yazı esas metnin anlatmak istediği ana düşünceyi verir. Özetlemede yapılan aslında bireyin metni okuduktan sonra zihinsel işlemler sonucunda öğrendiği bilgilerin ne olduğunu düşünmesi, bunu mantıksal muhakemelerden geçirecek üst düzey düşünme becerilerini kullanarak kendi sözcükleriyle daha kısa ve anlaşılabilir ifadelerle açıklaması ya da kaleme dökmesidir. Dolayısıyla özetleme, okunan ya da dinlenen bir metindeki önemli bilgileri edinip çeşitli zihinsel süreçlerden geçirdikten sonra ön bilgileri yeni bilgileri kaynaştırarak esas metnin özüne ve esasına bağlı kalmak koşuluyla kendi sözcükleri yardımıyla kapsamlı bir şekilde sözlü ya da yazılı olarak öz bir biçimde yeniden yapılandırmasına dayanan bir metnin anlaşılmasını ve hatırlanmasını kolaylaştıran etkili bir öğrenme stratejisidir.

Özetleme tekniğinde birey metni okuduktan sonra öncelikle ana düşünceyi bulur metnin genel yapısı içinde ana düşünceyi fark eder ve yeniden kaleme alacağı metnin genel çerçevesini bu ana düşünce belirler.

Özetleme tekniği uygulanırken öncelikle metindeki önemsiz bilgiler belirlenir ve çıkarılır. Bu yapılırken metnin esas anlamını ve yapısını yansıtacak ana ve yardımcı düşünceler de belirlenerek zihne aktarılır. Her paragraftaki ana ve yardımcı düşünceler belirlenerek birbirleriyle olan anlam ilişkileri gözetilerek kısaltılır ve bu düşünceler bütünleştirilerek okuyucu tarafından kendi cümleleriyle öz oluşturulur.

Akyol (2010: 51), özetleme tekniği öğretilirken dikkat edilmesi gereken noktaları şöyle belirtmiştir:

1. Çocukların düzeyine uygun bir metin seçilmelidir.
 - Kısa metinler seçilmelidir; çünkü kısa metinlerde ana fikri bulmak ve uygun başlık oluşturmak daha kolaydır.
 - Hikâye edici metinler daha kolay özetlendiği için özetlemeye öncelikle bu tür metinlerle başlanmalıdır. Özetlemeden sonra çocukların metni nasıl özetledikleri, neyi önemli buldukları üzerinde tartışılmalıdır.
 - Başlangıçta zor olan metinler tercih edilmemelidir.
2. Özetleme sürecinde çocuk özetlenen materyali yanında bulundurmalıdır.
3. Yazarın düşüncelerinin önemi vurgulanmalıdır. Özet, önemli bilgileri içermelidir; ancak bilginin kimin için önemli olduğu da bilinmelidir. Yazar açısından bilginin önemli olduğunu gösteren ipuçları öğrenciye tanıtılmalıdır. Bu ipuçları:
 - giriş cümleleri,
 - başlık
 - özet ifadeler,
 - italik veya siyahlaştırılmış yazılımlar
 - altı çizili yazılımlar vb.dir.

4. Öncelikle öğrencilere yazarın kelime ve cümleleriyle özetleme becerisi kazandırılabilir. Özetlemeyle ilgili birtakım prensipler (kısaltma, önemliyi seçme vb.) kazandırıldıktan sonra öğrenci, kendi kelime ve cümlelerini kullanarak özetlemeye geçmelidir.

Özet yazarken ayrıca aşağıda belirtilen kurallara da dikkat edilmelidir.

- Öğrenci etkin bir okuma veya dinleme yapmalıdır.
- Önemli sözcüklerin altı çizilmelidir veya metin dinlenirken gerekli bilgiler kısa kısa yazılmalıdır.
- Ana fikir bulunmalı ve hemen belirlenmelidir.
- Yardımcı düşünceler arasındaki ilişkiye dikkat edilmeli.
- Metindeki edebi sanatlar, özlü sözler not alınmalı, mecazlı ifadelere dikkat edilmeli.
- Cümleler arasındaki neden-sonuç, koşul-sonuç, amaç-sonuç ilişkilerine dikkat edilmeli.
- Yan yargılar ile temel yargılar birbirinden ayırt edilmeli.
- Paragraflar arasındaki anlam ilişkilerine dikkat edilmeli.
- Noktalama işaretlerine dikkat edilmeli.
- Birey metni kendi cümleleriyle, ana metnin amacına ve yapısına bağlı kalacak şekilde yazmalı.

Okuyucu bir metnin özetini çıkarırken sadece metni kısaltmamakta, bununla birlikte birçok zihinsel işlem gerçekleştirerek metni yeni şekle de sokmaktadır. Bunları yaparken okuma/dinleme, anlama, ana ve yardımcı düşünceleri bulma, sınıflandırma, değerlendirme, bütünleştirme ve aktarım gibi birçok üst düzey düşünme becerisini de gerçekleştirmektedir. Bunu doğru bir şekilde gerçekleştirmek kolay değildir. Çünkü metinde geçen anlamı tam olarak yakalayıp bunu yeniden aktarabilmek belli bir zihinsel işlem, dikkat ve beceri gerektirir. Özetlenecek metnin özü, anlamı yüzeysel yapıda görülmediğinden dolayı özetleme yapmak zor bir beceridir. Ve metnin yüzeysel yapısını temeldeki anlamına aksettirmek için gerekli olan bilişsel işlem de karmaşıktır. Aslında özetleme yapılırken yaşanan zorluklar yalnızca ön gereksinimi olan anlama ve hatırlama becerilerinden veya metne bağlı birtakım etmenlerden dolayı değildir. Aynı zamanda bu işlemin kısaltma becerisi gerektirmesinden de kaynaklanmaktadır.

Etkili öğrenme stratejilerinden biri olan yazılı bir metni özetleme stratejisi kavramaya da etki etmektedir. Kavranan ve yeniden anlamlandırılan bilgi uzun süreli belleğe de anlamlı bir şekilde yerleşerek kalıcı bir bilgi şeklini alır. Özetlenen bir metin bellekte kalıcı bir etki bırakır. Özetleme tekniğini kullanan bir öğrenci böylelikle okuduğu veya dinlediği metni zihninde yeniden yapılandırarak bilişsel kavramayı da sağlamış olur. Bu nedenle özetlenen bilgilerin unutulma veya bellekten silinme oranları genel olarak düşüktür. Özetleme tekniği sayesinde bilgi tamamen belleğe yerleşir. Özetleme yaparken

yazıdaki planın bozulmamasına, yazının amacını yitirmemesine, ana düşüncesini ve onu destekleyen yardımcı düşüncelerin belirtilmesine ve yazıdaki anlamın korunmasına dikkat edilmelidir. Gerek okurken, gerek yazarken konunun ana hatlarını belirtmek gereklidir. Bunu gerçekleştirmek de yazının çatısını gösteren şemayı oluşturmak demektir.

Araştırma yapan öğrenciler kaynaklardan doğrudan alıntı yaparlar, çünkü bu işi yapmanın başka bir yolunu bilmemektedirler. Öğrencilerin yazılı ödevleri özetleme becerilerine sahip olduğunda onlara büyük fayda sağlayacak olmasına rağmen, özetlemenin nasıl yapılması gerektiği onlara öğretilmemektedir. Özetleme becerisi her ne kadar bir etkinlik veya öğretim tekniği olarak anlaşılıyor olsa bile özetleme stratejilerini kullanma öğrencilerin metni okuduktan sonra kendi kendilerine kazanabilecekleri bir beceri değildir, ancak bu beceri öğrencilere kazandırılabilir. Bu yüzden öğrencilere özetleme öğretiminin yapılması gerekmektedir. Bu becerinin kazanılabilmesi için özetin nasıl yapılacağı, bir özetle hangi unsurların bulunması gerektiği ve özetleme yaparken nelere dikkat edilmesi gerektiğinin öğretmenler tarafından öğretilmesi gerekir. Dolayısıyla özetlemenin öğretimi konusunda yapılan çalışmaların ve program içi etkinliklerin yetersizliği sınıf içerisinde hem öğretmenlere hem de öğrencilere önemli görevler yüklemektedir. Bu yüzden özetleme yaparken öğrencilerin ve öğretmenlerin dikkat etmesi gereken bazı durumlar vardır. Eğitim-öğretim sürecinde öğretmenlerin ve öğrencilerin özetlemeyle ilgili dikkat etmesi gereken durumları şu şekilde sıralayabiliriz:

Öğrencilerin yapması gerekenler;

1. Metin dikkatli bir şekilde okunmalı,
2. Metin okunurken özetleme hedefinin olduğu zihinde sürekli canlı tutulmalı,
3. Metindeki sanatlı ifadeler, deyimler ve atasözlerine dikkat edilmeli,
4. Cümleler arasındaki anlam ilişkileri belirlenmeli,
5. Ana düşünce ve yardımcı düşünceler bulunmalı,
6. önemli bilgiler ve önemsiz bilgiler birbirinden ayrılmalı,
7. Düşünceler daha kısa bir şekilde zihinde anlamlandırılmalı, bu yapılırken esas metinde yer alan ana düşünceye önem verilmeli,
8. Zihinde anlamlandırılan bu düşünceler bütünleştirilmeli,
9. Bütünleştirilen düşünceler daha önceki geniş yazının özünü yansıtacak nitelikte yazıya dökülmelidir.

Öğretmenlerin Yapması Gerekenler;

1. Öğrencilere dil ve anlatım ile ilgili temel bilgiler öğretilmeli (deyimler, atasözleri, sanatlı ifadeler, mecazlı ifadeler, ana düşünce, yardımcı düşünce vb.),
2. Öğrencilere özetlemenin bir bilgi sıralaması değil, bir metnin özüne bağlı kalarak özünün yansıtıldığı bir strateji olduğu vurgulanmalı,

3. Öğrencilere başka metinler ve o metinlere daha önceden yapılan özetler gösterilmeli,
4. Farklı metinler ve özetler birbiriyle karşılaştırılarak öğrencilerde bir özet mantığı oluşturulmalı,
5. Öğrencilerin seviyelerine uygun metinler okumasını sağlamalı,
6. Öğrencilerin metni dikkatli ve anlayarak okumalarını sağlamalı,
7. Öğrencilere ayrıntıların üzerinde durulmadan metnin özünde durulması vurgulanmalı,
8. Metnin ana düşüncesinin önemi anlatılmalı,
9. Öğrencilerin birbirlerinin özetlerini okuyarak aynı metindeki özet farklılıklarını görmeleri sağlanmalı,
10. Diğer özetleri de okuyarak kendi özetlerine son şekli vermeleri sağlanmalıdır.

Bu konuda bilinçli öğretmenlerin yetişmesi ve alanında uzman araştırmacıların çalışmalarının artmasıyla ilerleyen zamanlarda eğitim-öğretim sürecinde özetleme yapmanın öğretimindeki açık kapatılabilecektir.

Etkili çalışma ve öğrenme stratejilerinden biri olan özetleme becerisi, diğer yazım türlerinden çok farklıdır. Özetlemede orijinal metnin ana hatlarıyla anlatılması söz konusu olup, öğrencinin yazılı materyaldeki önemsiz bilgiyi tanıması ve çıkarması, metindeki ana fikri belirlemesi ve kendi sözcükleriyle ifade etmesi, her paragraftaki en temel cümleyi seçmesi ve kendi sözcükleriyle ifade etmesi gibi çalışmaların tümünü özetleme becerisi içermektedir. Anderson, Hidi ve Babadoğan, çoğu yazım türünün, içerik ve yapısının dikkatli ve ayrıntılı olarak planlanması ve ana fikirlerin oluşturulması gerektirdiğini belirtmektedirler. Bununla birlikte, özetleme söz konusu yazılı materyale temellendirilir. Orijinal anlamına bağlı kalması için, özet yazarı; özetin neleri içereceği, nelerin çıkarılacağı ve bunun nasıl sağlanacağı konularına karar vermelidir. (Anderson, Hidi ve Babadoğan 1991: 587) Bu şekilde metnin ana ve yan fikirleri arasındaki ilişkileri bozulmadan kısaca bütünleştirilir. Araştırmacılar özetlemenin anlama ve kavramaya yardım ettiğini gösteren birçok kanıt bulmuşlardır. Özetleme, öğrencilerin bilgiyi anlamlandırarak uzun süreli belleğe aktarmasına yardım eden bir stratejidir (Senemoğlu, 2012). Özetleme becerisi ile ilgili yapılan araştırmaların öğrencilerin okuduğunu anlama, kalıcılığı sağlama ve yazma becerileri üzerinde etkili olduğu sonuçlarından yola çıkılarak özetleme yapmanın öğrencilere öğretilmesi ve bir özetle bulunması gereken unsurlar konusunda da bilgi sahibi olmaları gerektiği söylenebilir. İyi bir özetin nasıl yazılması gerektiği ve bir özetle olması gereken unsurların neler olduğuyla ilgili olarak bazı araştırmacıların üzerinde durdukları noktalar vardır:

Görge (1999: 23-28), özet yapılması için gerekenleri üç aşamada aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

- **Özet yazmadan önce yapılması gerekenler:** Özet yazmaya başlamadan önce metin okunmalı, metinle ilgili “Metni anladım mı?”, “yazar hangi konudan bahsediyor?”

yor?” soruları sorulmalı, metnin konusunu bulmak için metnin başlığı incelenmelidir.

- **Özet yazarken uygulanacak kurallar:** Özet yapılırken verilenler liste halinde kısaltılmalı; tekrarlanan önemsiz bilgi ve düşünceler, ilgisiz cümleler atılmalı, konu cümleleri varsa kullanılmalı, yoksa bulunmalıdır.
- **Özeti gözden geçirme:** Bu aşama, özetleme işleminde izlenecek son aşamadır. Metnin tekrar gözden geçirilmeli, yapılan özetle metin karşılaştırılmalı, metinde yer alan özetle bulunmayan önemli görüşlerin olup olmadığı kontrol edilmeli, yazılar özetle metinde tartışılan düşüncelerin, bilgilerin tutarlılığı karşılaştırılmalıdır.

Özetleme ile ilgili öğretim, zaman alıcı olmakla birlikte, yapılan araştırmalar, özetlemenin hatırlama ve kavramayı arttırdığını göstermektedir. Bir metinde geçen her şeyin okuma sonrasında hatırlanması elbette ki mümkün değildir. Ama söz konusu bireyle özetleme becerisi kazandırmak, onların okuduklarını anlamalarına ve hatırlamalarına önemli derecede yardımcı olmak demektir denilebilir.

Özetleme üst düzey düşünme becerilerinin de işe koşulduğu zihinsel bir süreç olduğu için sanıldığı kadar kolay değildir. Özetleme de metnin yapısı, sözcük yapısı, cümle kurulumu, metnin türü, metnin dil ve anlatım özellikleri, metnin edebi yönü gibi durumlar özetleme stratejisinde önemlidir. Özet yazmak daha önce yazılmış orijinal bir metne bağlı kalmayı gerektirdiği için normal bir metin yazmaktan daha zordur. Çünkü özet yazarken orijinal bir metnin özüne bağlı kalmak, bireyi bir hayli zorlamaktadır. Bu nedenle özetleme stratejileri önemli olmaktadır.

Öğrenciler bir metni özetlemeye çalıştıklarında pek çok hataya düşmektedirler. Metni okuduktan veya dinledikten sonra akıllarında kalan hatırladıkları hemen hemen her bilgiyi yazmak istemekte, bunları metindeki sıralamaya uygun bir şekilde yazmaya çalışmakta, neredeyse aynı metnin tekrar yazımı gibi bir yeni metin ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle özetleme stratejisinin öğrencilere doğru bir şekilde öğretimi önem kazanmaktadır. Özet daha önceden yazılmış bir metne bağlı kalmayı gerektirdiği için bu biraz daha zorlaşmaktadır. Çünkü öğrenciler asıl metne bağlı kalma düşüncesiyle aynı metni kaleme alma gibi yanlışlıklar yapmaktadırlar. Roman, masal ve hikâye türü olaya dayalı metinlerde veya anı, gezi, sohbet gibi öğretici metinlerde bu durum pek görülmemekte; fakat bilgiye dayalı ansiklopedi maddeleri, bilimsel yazılar, ders kitaplarında yer alan kapsamlı bilgi metinlerinde bu durum çok sık görülmekte ve bu metinlerin özetinin çıkarılması bir hayli güçleşmektedir.

Özet yapılırken üzerinde durulacak en önemli nokta metnin ana düşüncesine bağlı kalmaktır. Özetlemede ana düşünce orijinal metinde yer aldığı şekliyle özetle yer alır. Çünkü yazarın asıl metinde anlatmak istediği düşünce ana düşüncedir. Okunan ve dinlenen metnin ana düşüncesini bulmak bunu diğer bilgilerle birlikte; kavrama, sınıflandırma, analiz, sentez, değerlendirme, sonuç çıkarma vb. zihinsel işlemlerden geçirip kısaltarak kaleme almak özetlemenin esasını teşkil eder. Öğrenciler özetleme tekniğini uyguladıklarında bir yandan da kendi üst düzey düşünme becerilerini de geliştirir. Yargılar arasındaki

anlam ilişkisinin bulunması, bunların ayırt edilmesi, tekrar tek bir yargının oluşturulması gibi zihinsel işlemler bireyin düşünme becerilerini harekete geçirmesini gerektirir. Ve bu beceriler de kendiliğinden beyinde işlem yapmaya başlar.

Okuma eyleminden en üst düzeyde bir anlam elde etmek ve okuma sürecini daha verimli bir hale getirebilmek için okuyucunun okuma sürecindeki aşamalarında uygulaması gereken farklı strateji ve yöntemler vardır. Epçaçan (2009), “öğrencinin okuduğunu sağlıklı bir biçimde anlayabilmesi için okuma öncesi, okuma sırası ve okuma sonrasında etkin olması, birçok strateji ve tekniği kullanabilmesinin” önemli olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden okuduğunu anlamak için okuma sonrası yapılması gereken çalışmalardan biri okunan metnin özetini çıkarmaktır.

Okunan metinle ilgili özetleme yapmayı temel okuma becerileri arasında ele alan Demirel (2002), özetlemeyi genellikle okuma sonrası kullanılan bir strateji olarak değerlendirebilir. Cavkaytar (2010), ise özetlemeyi hem metni okurken hem de okuma sonrasında kullanılacak bir strateji olarak ele almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda özetleme, “okuma sırasında veya sonrasında okuyucunun metindeki ana fikri bulması, gereksiz ayrıntıları çıkarması ve metnin yapısını ve düşünce akışını bozmadan kendi kelime ve cümleleriyle bazı stratejiler kullanarak metni kısaltma” olarak tanımlanabilmektedir.

Bir metnin özet sayılabilmesi için birçok noktadan o metnin incelenmesi ve irdelenmesi gerekir. Öncelikle metin bir önceki daha uzun bir metnin esas özüne bağlı olarak ele alınan bir metin olmalıdır. Etkili bir özetleme yaparken öncelikle metin okunmalı ve anlaşılmalı, daha sonra metindeki ana fikir belirlenmeli, gereksiz bilgiler çıkarılmalı, yazarın önemli düşüncelerine özetle yer verilmeli, metnin dışına çıkmamalı, özetle özgün kelime ve cümleler kullanılmalı, metnin yapısı iyi bilinmeli ve özet orijinal metinden daha kısa olmalıdır. Ayrıca özet içerik, biçim, dil ve anlatım açılarından da bazı nitelikleri taşımaktadır.

Ve aşağıdaki şu özellikleri taşımaktadır.

- Metin bir yargı niteliği taşımaktadır. Yargı niteliği taşımayan yazılar başka bir metnin özeti sayılamaz. Ve önemli bir bilgi izlenimi vermemelidir.
- Özet, bir bilginin kavranmasına veya bir olayın anlaşılmasına destek olmalıdır.
- İçinde gereksiz herhangi bir ifade olmamalı ve gereksiz, önemsiz yargılara yer verilmemelidir. Bir özet metninde gereksiz cümleler yoktur ve böyle cümleler özetle yer almaz. Tekrar edilen herhangi bir bilgiye de yer verilmez özet metninde.
- Bir özet metninin belirli bir konusu vardır. Konu ana fikirden farklı olarak özet metninde bir cümle veya birden fazla cümle olarak yer alır.
- Ana fikir hissi vermemelidir. Bir özet metninde birden fazla yardımcı fikir değil, bir ana fikir vardır. Ve yardımcı fikirler de bu ana fikri desteklemek için yazılırlar.
- Bir özet metni esas metin ile bireyin önceki bilgilerinin bütünleştirilmesinden oluşur ve ana metnin özünü yansıtır. Özet metni bellekte kalıcı bir bilgi olarak yerini almalıdır.

- Bir özet metni esas metindeki olay, durum veya bilgi sırasına göre kaleme alınmalı, esas metinden bağımsız olarak oluşturulmamalıdır.
- Bir özet metni bir yazıdaki cümlelerin aynısının kopya edilmiş hali değildir. Özgün ve orijinal başka bir metin kaleme almaktır. Fakat kaleme alınan bu metin esas metnin ruhunu yansıtır.
- Bir özet metninde ana fikir net ve açıktır. Cümleler sağlamdır. Anlatılmak istenen yargı kesin ifadelerle anlatılmıştır.

İdris ve arkadaşları (2007), özetleme tekniğini anlatırken yedi teknik üzerinde durmuşlardır.

- Gereksiz bilgileri çıkarma
- Cümle birleştirme
- Konu cümlesini seçme
- Söz dizimini değiştirme
- Başka sözcüklerle ifade etme
- Genelleme
- Keşfetme
- Gereksiz Bilgileri Çıkarma : Bu stratejide asıl metindeki ayrıntılar, detaylar, özü yansıtmayacak sözler, atasözleri, deyimler ve doldurma cümleler çıkarılabilir. Çünkü bir özet metninde gereksiz bilginin yeri yoktur. Gereksiz bilgiyle donatılmış bir yazı özet olmaktan çıkar.
- Cümle Birleştirme : Bu stratejide de uzun metinlerdeki cümleler birbiriyle birleştirilerek metin kısaltılır. Bu işlem yapılırken zihinsel birçok işlem yapılır. Çünkü cümleler arasındaki anlam ilişkileri dikkate alınır. Temel yargıyı değiştirecek veya metnin amacını bozacak herhangi bir işlemin yapılmamasına dikkat edilir. Özet metni yazılırken cümlelerin kısa, özlü olmasına dikkat edilir.
- Konu Cümlesini Seçme: Konu cümlesi esas metnin konusunu ifade eden cümledir. Metnin veya paragrafın konusu bazen bir cümle şeklinde metinde yer aldığı gibi metnin tamamına yansıyan bir anlam da olabilir. Bu cümle veya anlam bulunur ve özet metnine yazılır.
- Söz Dizimini Değiştirme: Bir metnin özeti yapılırken metnin tamamı olduğu gibi yazılmaz. Kısaltılarak yazılır. Dolayısıyla söz diziminde bazen değişiklikler meydana gelebilir. Bu değişiklikler yapılırken asıl metne bağlı kalınmalıdır.
- Başka Sözcüklerle Yeniden İfade Etme: Asıl metindeki duygu ve düşüncenin özette yeniden ifade edilmesidir. Asıl metinde yer alan ifadeler, sanatlı söyleyişler, mecazlı ifadeler veya deyimler özette daha kısa ve daha özlü bir şekilde az sözle çok şey anlatmak ilkesine bağlı kalınarak yazılır.
- Genelleme: Özette asıl metni kısaltmak istendiği için çoklu tanımlar, isimlendirmeler yerine genel bir isim kullanmaktır. Özette daha genel ifadeler kullanılır.

- Keşfetme: Bireyin kendi sözcüklerini kullanarak özet metninin en az yüzde yetmiş beşini kendi ifadeleri veya kendi kelimeleriyle kullanmasıdır.

Özetleme tekniği kullanılırken bazı noktalara da dikkat etmek gerekir. Aksi takdirde doğru yapılmayan bir özetleme konunun da yanlış anlaşılmasına neden olmakta ve okunan veya dinlenen metnin tam olarak anlaşılması da sağlanmamaktadır.

- Tahmin etme:** Öncelikle doğru bir anlamın gerçekleşmesi için metnin görsellerinden, başlığın, ana ve yardımcı düşüncelerinden yola çıkarak metnin konusu veya asıl anlatılmak istediği düşünce ile ilgili tahminde bulunmak gerekir. Çıkarımlarda bulunarak metnin anlaşılması sağlanmalıdır.
- Sorgulama:** Metin okunurken veya dinlenirken metin ile ilgili sorular sorulmalı metin sorgulayıcı ve eleştirel bir anlayışla okunmalı veya dinlenmeli, böylelikle yazarın metinde asıl anlatmak istediği düşünce sorgulayıcı bir bakış açısıyla yakalanıp kısa bir şekilde kaleme alınmalı.
- İlişkilendirme:** Metindeki yargıları birbiriyle ilişkilendirmek ve tek bir yargıya varmaktır.
- Bütünleştirme:** Okunan veya dinlenen metinde yer alan düşüncelerin kısaltılarak tek bir düşünce formuna sokulmasıdır. Çünkü özet uzun yazıların özüne bağlı kalınarak daha kısa bir şekilde yazılması olduğundan dolayı gereksiz ayrıntıların atılması ve düşüncelerin bütünleştirilerek tek bir düşünce haline getirilmesi esastır.
- Değerlendirme:** Oluşturulan özete metnin aslına uygunluğu açısından okuyucu tarafından tekrar incelenmesidir. Gerekli düzenlemeler yapılır ve özete son şekli verilir.

Özetleme tekniğinin öğrencilere öğretimi doğru ve sağlıklı özetleme yapılması için önem taşımaktadır. Çünkü özetleme tekniği tam anlamıyla öğretildiğinde ve bilimsel temellere dayalı bir şekilde gerçekleştiğinde öğrenciler hem okuma hem anlama becerisinde başarılı olacaklardır. Bununla beraber yazma becerisini de geliştirmede önemli aşamalar kaydedebilirler. Özetleme basit bir teknik değildir. Özetelemeyi basit bir kısaltma olarak değerlendirmemek gerekir. Beynin zihinsel işlemlerini de ilgilendiren bir tekniktir. Özetleme yaparken öğrencilerin nelere dikkat edeceği, hangi bölümleri alıp hangilerini almayacakları, birden fazla düşünceyi tek bir düşünce olarak ve kısa bir şekilde nasıl kaleme alacaklarının öğretmenler ve eğitimciler tarafından öğrencilere öğretilmesi gerekir. Fakat yapılan birçok çalışma öğretmenlerin bu konuda öğrencileri bilgilendirmeden uzak kaldıklarını göstermektedir. Öğretmenler öğrencilerin özetleme yapmayı bildiklerini varsayarak bu konuda öğrencilere eğitim vermekten kaçınmaktadırlar. Oysaki öğrencilerin özetleme konusunda bilgi almadan özetelemeyi öğrenmeleri imkânsızdır. Bu nedenle bu tekniği öğrencilere öğretme konusunda öğretmenler daha bilinçli olmalı ve özetleme tekniği ile ilgili öğrencilere temel kavramlar öğretilmelidir. Öğrenciler genel olarak özetleme ile not almayı birbiriyle karıştırırlar. Onlara bu iki kavramın birbirine benzer fakat

temelde farklı kavramlar olduğu ifade edilerek özetlemenin özellikleri anlatılmalıdır. Özetlemeyi not alma ile karıştırmamak gerekir. Not almada okuyucu veya dinleyici sadece notlarını alır ve gerisine dokunmaz. Başka herhangi bir işlem yapmaz. Özetlemede ise okuyucu veya dinleyici bazı ölçütlere uymak zorundadır.

- Özetlenecek metnin öğrencilerin seviyesine uygun olması gerekir. Özetleme teknikleri öğretilirken öğrencilerin kolay metinlerden zor metinlere doğru özet yapması istenir. Yani öncelikle öğrencilere kolay metinlerin özetini çıkarmaları istenir, daha sonra da karmaşık metinlerin özetlerinin çıkarılması istenir. Böylelikle öğrencilerin daha özet öğretiminin başında konudan sıkılmamaları hedeflenir.
- Özetlemede okuyucu veya dinleyici metni tam anlar. Bu da anlama becerisini geliştirir.
- Özete metnin aslına uygun bir başlık koyar.
- Özet yapılırken asıl metin de öğrencinin yanında bulundurulmalıdır.
- Özetlenecek asıl metinde yer alan önemli bağlaçlara, deyimlere, özlü sözlere dikkat edilmelidir. Özeti çıkarılacak metnin şekilsel özelliklerine de önem verilmelidir.
- Gereksiz bilgileri siler. Özette önemsiz düşüncelerin yer almaması önemlidir. Aksi takdirde meydana gelen metin özet sayılmaz. Önceki metnin bir tekrarı özelliği taşır ve önemli bilgilerin veya asıl metinde anlatılmak istenen yargının önemini kaybetmesine neden olur. Çünkü özetleme tekniğinde asıl vurgulanmak ve yapılmak istenen okuyucunun bütün dikkatini önemli bilgiye çekmektir.
- Özet metninde fiil kipleri genel olarak geniş zaman kipleridir. Geniş zaman kipinin kullanılması yazarın konuya ve metne daha geniş bir açıyla bakmasını sağlar.
- Yargılar arasındaki anlam ilişkilerini düzenler. Birbirine karşıt olan veya birbiriyle örtüşen yargılar arasındaki anlam ilişkilerine göre yeni cümleler kurar ve bunları metne döker.
- Metindeki önemli bilgileri seçer ve bunları diğerlerinden ayıklar.
- Okuyucu özetleyeceği metindeki düşünceler arasında tutarlı olmalıdır. Asıl metindeki olay, durum ve düşüncelerin özetle de birbiriyle uyumlu olması, mantıksal ve anlamsal olarak birbiriyle örtüşmesi gerekir. Asıl metindeki olay veya düşüncelerin söz dizimi özetle de korunmalıdır. Aksi takdirde özet ile asıl metin arasında mantıksal tutarlılık söz konusu olamaz.
- Özet metninde asıl metin ile ilgisi olmayan hiçbir düşünceye ve anlatıma yer verilmemelidir.
- Özetleme tamamen objektif olmalıdır. Yani okuyucu veya dinleyici özet yaptığı metne kendi düşüncelerini, yorumlarını katmamalıdır. Aksi takdirde meydana gelen yapı bir özet olmaktan çıkar, okuyucunun asıl metin hakkındaki düşünceleri formuna bürünür. Bu nedenle özet tamamen nesnel olmalı ve asıl metne bağlı olmalıdır.

6. Okuduğunu Anlama ile Özetleme Başarısı İlişkisi

Kirkland ve diğerleri (1991) özetleme işleminin getirdiği bilişsel yükün birbiriyle etkileşimde olan içsel ve dışsal bazı faktörlerden kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Özetleme becerisini etkileyen bu baskıları hafifletmek için de bazı eğitimsel yaklaşımlar ileri sürmüşlerdir. Diğer yandan özetleme yaparken gerekli olan bilişsel ve üst bilişsel işlemleri de tanımlayıp özet yazmak için gerekli olan iki eleştirel düşünme becerisi olan genelleme ve aktarma üzerinde durmuşlardır. Onlara göre etkili akademik özetler yazabilmek için gerekli olan eleştirel düşünme becerileri, özet yazma becerisinin ne denli karmaşık ve incelik isteyen bir işlem olduğunu göstermektedir. Eleştirel düşünme becerisi, problem çözmek için gerekli olan işlemlerden biridir. Özet yazma becerisinin temelini oluşturan anlama da analiz ve sentez yapabilmeyi gerektirir. Özetleme bağlamında anlamın temel öğelerinden biri bilişsel işlem olan genellemedir. Bu işlem var olan ayrıntılı bilgi düzeyinden analiz ve sentez yaparak bir genelleme yapmayı gerektirir. Uygulama ise anlaşılıp özümseyen metnin aktarma veya yeniden yapılandırma işlemleri yardımıyla özet halinde yazılmasıyla ilgilidir. Özet yazma becerisi, birbirine tamamen bağlı olan çeşitli beceriler bütünüdür. Bunlar; karar verme, değerlendirme, analiz yapma, eleme, sentez ve sonuçtan ibarettir.

Özetleme tekniğini doğru kullanan öğrencilerde şu önemli özellikler gelişir:

- Metni daha doğru anlar. Okunanların akılda kalmasını sağlar.
- Bilgiyi uzun süreli belleğe yerleştirir, unutma daha uzun bir süreci alır.
- Hatırlamayı ve kavramayı güçlendirir.
- Bir metindeki önemli fikirler ile önemsiz fikirler arasındaki farkı öğrenir.
- Özeti kendi cümleleriyle ifade ettiği için yazma becerisi gelişir.
- Üst düzey düşünme becerilerini daha etkili kullanmayı öğrenir.
- Özetleme yapan bir öğrenci okuduğu metinlerin şekilsel yapısını öğrenir.
- Bir metindeki ana düşünce ile yardımcı düşüncelerin ayırımına varır.
- Cümleler ve paragraflar arasındaki hem anlamsal hem şekilsel ilişkileri öğrenir.

Özetleme tekniği hem okuldaki bilişsel etkinliklerde, hem de sosyal hayatta birçok alanda gerekmektedir. Akademik öğretim hayatları boyunca öğrenciler sınavlara hazırlanırken, ders çalışırken, kitap eleştirileri çıkarırken, roman/hikâye gibi olay temalı eserler okurken, ya da diğer bilgilendirici eserleri okurken her zaman özetleme tekniğine başvurmuşlardır. Özetleme tekniği hem öğrencilere zaman kazandıran, hem de öğrencilerin okuduklarını anlayarak akademik başarılarını yükseltmelerinde onlara yardımcı olan bir tekniktir. Sadece öğrenciler değil yaşamın her kesimindeki bireyler özetleme tekniğinden yararlanmaktadır. Avukatlar, dava raporlarını özetleyerek çıkarmakta, iş adamları yapacakları işler, programlar ile ilgili özetler almaktadır. Bu nedenle özetleme tekniği sadece akademik olarak derslerde kullanılabilir bir teknik değil hayatın her aşamasında bireylere destek olacak bir tekniktir.

Görge (1997), yaptığı araştırmada özetleme becerisinde başarısız olan öğrencilerin, okuduğunu anlamada da başarısız olduklarını, özetleme tekniğini iyi kullanan öğrencilerin ise okuduğunu anlama becerisinde başarılı olduğunu belirtmektedir.

Özetleme yapmanın en önemli faydalarından biri bilginin hatırlanmasını kolaylaştırmak ve metni anlamayı sağlamaktır. Susar ve Akkaya (2009) biliş üstü stratejilerden birisi olan özetlemenin öğrencilerin bilgiyi anlamalarına ve onu uzun dönemli hafızaya aktarmalarına önemli katkı sağladığını, bunun yanında zihinsel becerilerin etkin kullanılmasını sağlayarak hatırlama ve anlamayı geliştirdiğini belirtmektedirler. Senemoğlu (2012) ise öğrencinin bilgiyi hem anlamlandırmasını hem de uzun süreli belleğe yerleştirmesine yardım ettiğini ve öğrenciyi anlamak için okumaya, önemli fikirleri ayırt etmeye ve bilgiyi kendi sözcükleriyle ifade etmeye yönlendirdiğini belirtmektedir. Özetlemenin öğrencilere öğretilmesi, metni nasıl yapılandırıldığının ve fikirlerin nasıl ilişkilendirildiğinin farkına varmalarını sağlar.

Özetleme becerisi zihinsel bir faaliyetir. Okuyuculara ayırıcı, destekleyici veya önemsiz fikirler arasındaki mantıksal bağlantıları bulma yeterliliğinin yanında aynı zamanda temel fikirlere en doğru şekilde ulaşma yeterliliğini de kazandırmaktadır. Yaşı veya düzeyi ne olursa olsun öğrencilerin bu yeterliliği kazanmaları, özetleme işlemi için uygulama ve pratiğe dönük olan özel eğitimle sağlanır. Doğan ve diğerlerine (2006) göre iyi bir özetleme kavrama gücünü artırmakta ve okunan ya da dinlenenlerin akılda kalmasını da sağlamaktadır. Aynı zamanda özetleme öğrencilerin anlama ve biliş üstü yeteneklerini de geliştirmektedir.

Özetleme esnasında fazla ve önemsiz noktalar genel yapıdan çıkarıldığı için metnin özünü oluşturan makro bir yapı ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu makro yapı, metindeki anlamın temel çatısı olarak görülmektedir. Bunun sonucunda özetleme çalışmalarıyla beyin, edinmiş olduğu bilgileri daha etkili bir biçimde sınıflandırma ve bilgiye ulaşma kolaylığı sağlamaktadır.

Araştırmacılar ve öğretmenler, özet yazmanın aynı zamanda anlamayı yönetmek ve fikirleri hatırlamak için bir yöntem olduğunu öne sürmektedirler. Özetleme öğrenmeyi kolaylaştırır, anlamı daha kısa ve daha belirgin hale getirir. Öğrencinin mantıksal düşünmesini sağlar, öğrendiklerini muhakeme edip kalıcı bellekte uzun süreli kalmasını gerçekleştirir. Öğrencilerde okuma becerisinin gelişimine katkı sunar. Okumanın özü olan anlamının zihinde tam olarak gerçekleşmesine yardımcı olur. Öğrencinin okuduğu bilgidene ne anladığını ne öğrendiğini düşünmesine olanak verir. Özetleme becerisi öğrencinin ana düşünce ile yardımcı düşünceleri tanımasını sağlar, cümleler arasındaki anlam ilişkilerini gören öğrenci anlamayı daha da kolaylaştırır. Dolayısıyla, öğrencilere özetleme becerisini kazandırmak demek, onlara okuduklarını anlamada önemli ölçüde hizmet etmek demektir (Brown, Day ve Jones, 1983: 968). Özetlemenin öğrencilere öğretimi çok önemli bir çabadır. Özetleme öğrencinin metni anlamasına ve bununla birlikte anlamı açık olmayan bir konunun belirginleşmesine yardım edebilir. Bunun yanında özetlerken ana fikirleri belirleme çabası, öğrencilerin bu fikirleri hatırlamasına yardımcı olur (Anderson ve diğerleri, 1991: 587-588).

Bean (1986:344) yapmış olduğu çalışmada özetlemenin farklı bir yönden önemini ele almıştır. Diğer bilinen faydalarının yanında, özet yazmanın, öğrencileri kendi fikirlerinden başka fikirlerle karşı karşıya getirmesinden dolayı onlarda mantıklı düşünmeyi iyileştireceğini ileri sürmektedir. Öğrenciler geçici olarak kendi düşüncelerini ve görüşlerini erteleyip, okudukları metnin yazarının görüş açısını ve fikirlerini anlamaya çalışacaklar, öğretmenlerinin de yardımıyla tezden antiteze ve senteze doğru bir geçiş yapacaklardır.

7. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak özetleme, bazı araştırmacılara göre okuma sonrası, bazı araştırmacılara göre de hem okuma sırasında hem de okuma sonrasında bireyin anlama düzeyini artıran bir stratejidir. Kendi içinde de bazı stratejilerin kullanılmasını gerektiren özetleme bireyin kendi kendine kazanabileceği bir beceri değildir. Bu yüzden öğretilmesi gerekir. Ayrıca metnin yapısı, okuyucunun yaşı, metne bakma imkânının olup olmaması, özetlemeyle ilgili eğitim alıp almaması, özetlenecek bilgi biriminin büyüklüğü ve özetleyicinin iyi ya da zayıf okuyucu olması özetlemeyi etkilemektedir.

Özetleme yapmanın aynı zamanda hatırlamayı ve kavramayı artırdığı, bilgiyi anlamlandırmayı ve uzun süreli belleğe yerleştirmeyi sağladığı, metnin yapısının farkına varmayı ve üst bilişsel yeteneklerin gelişmesini sağladığı da tespit edilmiştir. Çünkü özetleme, öğrenciyi anlamlı okumaya, önemli düşünceleri belirlemeye ve kendi cümleleri ile içeriği oluşturmaya sevk ederken bireyin ne öğrendiğini düşünmesine, bilgiyi anlamlandırmasına ve uzun süreli belleğe kaydetmesine de yardımcı olmaktadır.

Özetlemede önemsiz bilgilerin ayıklanması, ana fikrin belirlenmesi, gereksiz tekrarlardan kaçınılması gibi süreçler öğrencilerin okuduklarını doğru şekilde anlamlandırması için çok önemlidir. Okuma işinin ardından yapılacak olan özetleme çalışmaları, okunan metni en iyi şekilde temsil edecek, orijinal metinden daha kısa bir niteliğe sahip olmalıdır. Bu bağlamda özetleme becerisi, hem okuma hem de yazma becerilerini ilgilendirmektedir denilebilir. Dolayısıyla öğretmenlere bu konuda doğru metni seçmek, yazarın önemini vurgulamak, öğrencilere öncelikle kendileri için özetlemeyi öğretmek, diğerleri için özetleme yaparak öğrenci becerilerini geliştirmek gibi önemli görevler düşmektedir.

Öneriler:

- Özetleme tekniğinin tam olarak anlaşılması ve özetleme tekniğinin okuduğunu anlama başarısındaki etkisini vurgulamak için öğrencilere ve öğretmenlere özetleme tekniği hakkında bilgi verilmeli veya seminer tarzı sunumlar yapılmalıdır.
- Öğretmenler derslerde öğrencilerin özetleme becerisini geliştirecek etkinliklere yer vermelidir.
- Derslerde farklı metin türleri üzerinde özetleme tekniği kullanılarak gösterilmelidir.
- Müfredat programlarında özetleme tekniği ile ilgili daha fazla kazanıma yer verilmeli ve özetleme tekniği üzerinde daha fazla durulmalıdır.

- Öğretmenlerin de derslerde özetleme tekniğini kullanmaları sağlanmalıdır.
- Öğretmenler derslere özet örnekleri getirerek öğrencilerin daha önceden yazılmış başarılı özet örnekleri görmesini sağlamalıdır.
- Öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerini geliştirecek başka strateji ve teknikler ile ilgili de başka araştırmalar yapılmalıdır.
- Hazırlanacak ders kitaplarında özetleme tekniği ile ilgili etkinliklere yer verilmelidir.
- Özetleme tekniğinin okuduğun anlamayı geliştiren bir teknik olduğu vurgusu yapılmalı ve öğrencilerin hayatlarının her döneminde özetleme tekniğine başvurmaları yönünde teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- Akyol, H. (2010). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Anderson, V. Hidi S. ve Babadoğan C. (1991). Özetlemenin öğrencilere öğretimi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24: 587-594
- Bean, J. C. (1986). Summary writing, rogeri an listening and dialectic thinking. *College Composition and Communication*, 37 (3). 343 – 346.
- Block, E. (1986). The Comprehension Strategies of Second Language Readers. *Tesol Quarterly*, 20(3), 463-494.
- Brown, A.L., Day, J.D ve Jones, R.S. (1983). The development of plans for summarizing text. *Child Development*, 54, 968 – 979.
- Cavkaytar, S. (2010). *Dengeli okuma yazma yaklaşımının Türkçe öğretiminde uygulanması: ilköğretim 5. sınıfta bir eylem araştırması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2019.
- Çelenk, S. (1999). *İlkokuma yazma programı ve öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2002). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*. Ankara. PegemA Yayıncılık.
- Doğan, M. (Editör) (2006). *Türkçe I-yazılı anlatım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Epçaçan, C. (2009).Okuduğunu anlama stratejilerine genel bir bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 207-223.
- Epçaçan C. (2010). *Çoklu zekâ kuramına dayalı öğretim uygulamalarının ilköğretim öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine ve duyuşsal özelliklerine etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Göçer, A. (2007). Bir öğrenme alanı olarak anlama eğitimi ve Türkçe öğretimindeki yeri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 17-39.

- Görgeç, İ. (1997). *Özetleme ve bilgi haritası oluşturma yönteminin bilgilendirici bir metnin öğrenme ve hatırlama düzeyine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İdris, N., Baba, S. and Abdullah, R. (2007). Using heuristic rules from sentence decomposition of experts' summaries to detect students' summarizing strategies. *Proceeding of World Academy of Science, Engineering and Technology*. 26, 530-534.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karatay, H. (2007). *İlköğretim Türkçe öğretmenleri adaylarının okuduğunu anlama becerileri üzerine alan araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kirkland, M.R. ve Saunders, M.A.P. (1991). Maximizing student performance in summary writing: Managing cognitive load. *Tesol Quarterly*, 25 (1) 105-121
- MEB. (2004). *Talim ve terbiye kurulu başkanlığı, Türkçe öğretim programı kılavuzu*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Susar, F., Akkaya, N. (2009). University students for using the summarizing strategies. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 2496-2499.
- Takala, M. (2006). The effects of reciprocal teaching on reading comprehension in mainstream and special education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50(5), 559-576.
- TDK (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temizkan, M. (2007). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe derslerinde okuma stratejilerinin okuduğunu anlama üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tercanlıoğlu, L. (2004). Postgraduate students' use of reading strategies in L1 and ESL contexts links to success. *International Education Journal*, 5(4), 562-570.